

дійство: приймає таїнство євхаристії, молиться і заботиться о ближньому.

Ключевые слова: проповідь, мовне дієслово.

Максим Нестелєв, асист. (Слов'янськ)

ББК 83.3 (4Укр)

УДК 821.161.2.09 «19»

**Персонаж-самогубець в однойменних творах
В.Леонтовича 1898 р. та В.Кузьмича 1925 р. (психопоетика
заголовку)**

У статті розглядаються особливості психопоетики заголовка в українській прозі кінця XIX ст. – початку XX ст. на прикладі однойменних творів В.Леонтовича та В.Кузьмича. Порівнюються авторські задуми текстів, що обидва пов'язані із засудження декадентського захоплення суїцидальними мотивами. Пояснюється важливість функціонування заголовку в аспектах проспективного та ретроспективного сприйняття, коли можливим є семантичне переосмислення назви твору.

Ключові слова: суїцидент, мотив, декаданс, заголовок.

В історії літератури нерідко буває, що письменники дають однакові чи схожі назви своїм творах, дехто свідомо, сперечаючись із текстом попередника, дехто несвідомо, випадково обираючи для теми такий заголовок, який вже існує в художній практиці. В українській літературі теж можна знайти подібні збіги заголовків, проте дуже рідко буває так, щоб в обох випадках назва тексту заплутувала читацьке очікування, функціонуючи як метафора, ніж як точно формулювання основної теми твору. У цьому аспекті цікавими є оповідання «Самовбивець» (1898) В.Леонтовича та «Самогубець» (1925) В.Кузьмича, читацька рецепція яких (проспективна та ретроспективна дії) працює за однаковою схемою, що дозволить зрозуміти один із важливих аспектів психопоетики заголовка.

В.Леонтович в оповіданні «Самовбивець» використовує поширений мотив засудження декадентщини як хибного вибору національної інтелігенції. У творі виведено постать Миколи

П'ятигорця, який через „надзвичайно хворобливе самолюбство» [Леонтович 2004: 172], мріє вбити себе, однак далі погроз, передсмертних листів і залякування батьків не йде, тож його суїцидальна мета є примарною в контексті демонстративної парасуїцидальної поведінки. Микола переїжджає до родини в селищі на Чернігівщині, звідки листом викликає свого єдиного товариша (оповідача твору), який мусить його рятувати від самогубство. У розмовах друзів з'ясовується, що у Миколи немає серйозних підстав для самознищення, у нього «болить душа» [Леонтович 2004: 178], життя здається «лихом» [Леонтович 2004: 178], загалом йому нудно та нецікаво існувати («нема жодної вартої мети» [Леонтович 2004: 181]). Він прагне «кохання, пригод, обставин» [Леонтович 2004: 179], але пояснює своє безсилля «страшенною розпуккою – коли маєш стільки жадання, а чуєш таку несилу» [Леонтович 2004: 181]. Егоїстичні думки Миколи не знаходять підтримки у його товариша, тож між ними відбувається суперечка та розрив. Наприкінці оповідання ми дізнаємося, що П'ятигорець отримав великий спадок та почав жити декадентськими інтересами, а саме: кабінет облаштував меблями у «декадентському строю» [Леонтович 2004: 185], завісив усе чорним сукном, на стільці поклав череп і кістки та почав писати химерні поезії (віршуючи, наприклад, «згуками по темряві» [Леонтович 2004: 185]). Усе це своєрідно оцінюється оповідачем: «Здалося таким можливим, щоб з Миколи виробився справді добрий корисний робітник, не такий чудасія, за якого я чув [...] і... раптом впало на думку, що те, що я чую за його, є також самовбивство, не фізичне, правда, так моральне» [Леонтович 2004: 186]. Авторський висновок однозначний: гедоністичне життя декадента та проповіді «мистецтва для мистецтва» не є правильним шляхом українського патріота, це скоріше шлях його саморуйнування.

Твір В.Леонтовича актуалізує рецептивну стратегію існування декадентських мотивів в українській культурі кінця XIX – початку XX ст., коли мистецтву загалом, на думку Р.Ткаченка, були притаманні декілька особливостей: „художня та світоглядна еkleктика, есхатологічна тональність, одночасне посилення відцентрових і доцентрових сил між різними сферами духовної діяльності, відтворення невротичних станів засобами мистецтва” [Ткаченко 2004: 3]. В українському

контексті декаданс не розвинувся в повноцінний літературний напрям, оскільки асоціювався із занепадницьким світоглядом аристократії, що нехтує національною ідеєю та громадськими зобов'язання, окрім того «тільки в середовищі інтелектуалів світоглядна деструкція могла оформитись концепційно» [Ткаченко 2004: 6].

Майстерність В.Леонтовича полягає в тому, що він використовує найпоширеніший мотив українського декадентства – суїцидальний – водночас інтерпретуючи та засуджуючи подібну поведінкову модель як художньо неадекватну для тогочасного мистецтва та життяво згубну як вибір інтелігенції. Український декадент Микола П'ятигорець в авторському розумінні – це моральний суїцидент, непотрібний суспільству через свою світоглядну чужість і зайвість.

Декадентські мотиви в українській літературі знаходять ще в творчості С.Руданського та Ю.Федьковича, однак саме І.Франко збіркою «Зів'яле листя» (1896) викликав ідейний резонанс у колах свідомої інтелігенції (зокрема, його полеміка із В.Щуратом із гнівним спростуванням накиненої йому маски ліричного героя – «який же я у біса декадент?»). І.Франко, зображуючи суїцид через нещасливу любов, образно вписує свого персонажа в стилістику декадансу з притаманними йому ознаками. Цей текст своєрідно відгукнувся на творчості П.Карманського, зокрема на його першій збірці «З теки самовбивці» (1899), яка містить виразну тенденцію до формально-змістового наслідування «Зів'ялого листя» І.Франка. Так поступово суїцидальний дискурс централізується як основний мотив в українському декадансі, повз який складно пройти навіть митцям далеким від захоплення темами занепадництва (О.Плющ (до речі, закінчив життя самогубством у 1907 р.) в новелі «Страшна помилка» (1906); Я.Мамонтов у малюнку «Під чорними хмарами» (1907), А.Хомик у творі «Безсмертність» (1908); М.Могилянський в оповіданнях «Стріл» (1912), «З темних джерел життя» (1912) та «Згуба» (1913) та ін.). Недивно, що авангардист і майбутній найвідоміший український футурист М.Семенко в 1913 році саркастично висміював захоплення декадентською навалюю страхітливих суїцидів в образі «горобчика-песиміста», який голосить-цвіринчить: *«невеличкий я ще хлопчик / а не знаю вже*

чи жить / а чи носиком в ставочок / і навіки відпочить?»
[Семенко 1993: 19].

Це ідейне протистояння інтелігенції із занепадництвом як несучасною і дуже шкідливою естетизацією страждання й оспівування самогубства як вирішення всіх світоглядних проблем продовжується і в 20-х роках ХХ століття. Зокрема, В.Кузьмич у 1925 році пише оповідання із назвою ідентичною до заголовка твору В.Леонтовича, якщо зважати на правописні різницитання та прирівняти форми самовбивець / самогубець.

У творі В.Кузьмича зображено безробітного комсомольця з невеликим стажем Васю Сербіна, неможливість пристосування до життя якого пов'язана передусім із загостреною юнацькою вразливістю та хворобливим максималізмом: «Його душа палка, широкого розмаху і космічних змагань» [Кузьмич 1930: 44]. Захоплюючись творчістю С.Єсеніна та В.Сосюри, Вася жалкує про невідповідність своєї талановитої душі до бруду НЕПу («коли ви самі хулігани і бюрократи – з вами не варто «будувати» [Кузьмич 1930: 47]), тому прагне закінчити життя самогубством. Однак невідкладному виконання задуманого заважає спочатку комісія ревізкому, а потім пожежа в будинку, яка спонукає його на героїчний порятунок сусідки. Зрештою твір закінчується повним примиренням персонажа з недосконалою дійсністю, зокрема із комсомолом.

Декадентські захоплення Сербіна виявляються свідченням його інфантильності, яка швидко зникає під впливом брутальної реальності, тому і самогубство в В.Кузьмича з психологічного вчинку стає радше художнім прийомом, засобом для підсилення читацької уваги.

Твори В.Леонтовича та В.Кузьмича об'єднує не лише спільність назв, але й певна спорідненість письменницьких задумів, які якраз частково трансформують референтність заголовку до змісту оповідань. Ми не знаємо, чи був В.Кузьмич ознайомлений із творчістю В.Леонтовича, однак в обох митців суїцидальні мотиви виступають як своєрідний наслідок захоплення декадентськими роздумами (хоч у творі В.Кузьмича немає згадок про декаданс), як подія, яка не повинна вчиняти цільна, соціально орієнтована особистість, яка цінує свою працю та працю свого народу. Варто зазначити, що в

українській літературі надалі з'являється все менше творів, у яких би персонаж міг розмірковувати про своє самогубство та засуджувати цим актом байдужий соціум. Було декілька випадків, коли письменники навіть свідомо редагували свої твори, щоб прибрати із них суїцид, хвилюючись про те, щоб не отримати критичних звинувачень у підспівуванні буржуазному захопленню занепадництвом (наприклад, А.Головко в романі «Бур'ян» знімає останню сцену із самогубством Тихона Кожушного у в'язниці; Л.Первомайський у другій редакції роману «Околиці» лишає в живих самогубцю Марію).

Однак найбільш важливим є той аспект, що автори, використовуючи однакове слово для називання своїх творів, водночас інтерпретують смисл заголовку тим, що спростовують його подальшим текстом. Дослідниця І.Кошева справедливо стверджувала, що «назва – це кодована ідея тексту» [Кошева 1982: 8]. Тобто заголовок концентрує основну ідею твору, а назва «є не тільки смисловим, але й психосоціолінгвістичним ядром цієї ідеї» [Кошева 1982: 9]. Власне, неадекватність заголовка тексту, якому він передує, безперечно є частиною авторської ідеї, яка тільки ретроспективно усвідомлюється в повній мірі. Ця єдність проспективної та ретроспективної дії в процесі читання є значним аспектом психології мистецтва, тільки в поєднанні цих обох процесів можливе повноцінне усвідомлення тези Н.Кожиної про те, що «текст є розгорнутою метафорою заголовка» [Кожина 1986: 171].

Проспективне читацьке очікування формується на передчутті авторського зображення самогубців як мети твору (очікування пояснене осмисленням назви тексту), що зрештою підтримується письменниками, адже спочатку вони показують персонажей, які прагнуть померти. Ретроспективне читацьке очікування виявляється дещо деформованим, оскільки тексти не дають достатніх причин для виправдання проспективних очікувань, сприйняття читача повинна примиритись із тим, що назва не повністю відповідає змісту, а це спонукає до переосмислення заголовку в контексті вже прочитаного твору. Після прочитання тексту відбувається також безсумнівне «нарощування смислу конструкції заголовку» [Кожина 1986: 168], проте на прикладі наших двох творів із однаковими назвами це нарощування йде також шляхом семантичного

усічення лексеми «самогубець», яка все ж таки передбачає завершений акт самознищення. Але тут якраз і виявляється, що назви обох оповідань є псевдофабульні, оскільки самогубство протагоністів не входить до сюжетної лінії. Причому у В.Леонтовича хоча б є мотивування назви тим, що оповідач суб'єктивно сприймає поведінку головного персонажа як умовне самогубство, тоді як в назві твору В.Кузьмича превалює іронічна складова. Тож суїцид стає маніфестованим засобом для привернення читацької уваги, хоча неспівпадання очікування перед і після процесу читання якраз підкреслює умовність образів самогубців як частини авторського задуму по засудженню їх занепадницького світогляду шляхом заперечення реальності їх погроз про автодеструкцію, а також шляхом глорифікації позитивної життєстверджуючої поведінкової моделі. У творі В.Леонтовича таким прикладом для декадента є розважливий раціоналіст-оповідач (авторське alter ego), а у В.Кузьмича – комсомолец Фомін. Окрім схожого ідейного ядра (кодифікованого у назвах творів), оповідання В.Кузьмича художньо продовжує тематику твору В.Леонтовича. Зокрема в тексті 1898 року провідним є мотив засудження національно свідомим інтелігентом інтелігента національно несвідомого важливості своєї історичної-соціальної ролі. Текст же 1925 року, розвиваючи мотив засудження декадентського світогляду, додає до нього популярний мотив громадського перевиховання – мотив пізніше притаманний для багатьох жанрів радянського мистецтва.

Аналіз оповідань про самогубців без самогубств показують важливість подальшого дослідження психопоетики заголовку, що дозволить адекватно окреслити взаємодію паратексту, тексту й контексту. На прикладі однойменних творів В.Леонтовича та В.Кузьмича наочніше помітна невідповідність проспективного та ретроспективного аспектів читацького сприйняття, яка є частиною авторської ідеї.

Література: *Кожина 1986:* Кожина Н. А. Заглавие художественного произведения: онтология, функции, типология // Проблемы структурной лингвистики. 1984. – М.: Наука, 1986. – С. 167–183.; *Кошечая 1982:* Кошечая И.Г. Название как кодированная идея текста // Иностранные языки в школе. –

1982. – №2.– С. 8–10.; *Кузьмич 1930*: Кузьмич В. Самогубець // Кузьмич В. Наган. Збірка оповідань. Вид. 2. – Х. – О.: ДВУ, 1930. – С. 44 – 63.; *Леонтович 2004*: Леонтович В. Самовбивець // Леонтович В. Зібрання творів. В 4-х т. Т. 2. – К.: Сфера, 2004. – С. 172–186.; *Семенко 1993*: Семенко М. П'єро кохає: Вибр. поезії. – К.: Укр. письменник, 1993. – 126 с.; *Ткаченко 2004*: Ткаченко Р.П. Декаданс як проблема авторської свідомості в українській літературі кінця XIX – початку XX століття: Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2004. – 21 с.

Nesteleyev Maxim. The character-suicident in the titlesame V.Leontovich' and V.Kuzmych's works (psychopoetics of title)

The article deals with the features of psychopoetics of title in Ukrainian prose throughout the end of XIXth century – beginning of XXth century on the example of V.Leontovich' and V.Kuzmych's works. The authors' projects of texts are compared in the point of their both conviction of decadent fascination with suicidal motives. The importance of functioning a title in the aspects of prospective and retrospective perception is explained, which makes possible the semantic rethinking of the work title.

Key words: *suicident, motive, decadance, title.*

Марія Савка (Дрогобич)

УДК 82-312.1

ББК 883.3 (4Укр)

Релігійно-екзистенційні виміри буття в українській прозі міжвоєнного двадцятиліття

У статті розглянуто смислові рівні інтерпретації релігійно-екзистенційного виміру буття крізь призму української прози 20-30-х років XX століття, а саме «Сонячна машина» В. Винниченка, «Вертеп» А. Любченка, «Марія» Уласа Самчука, «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича, «Анархісти» Г. Косинки та ін.

Ключові слова: *текст, екзистенціалізм, інтерпретація, сюжет, жанр, концепція.*